

Pojetí pravdy a budoucnost Evropy [1989]

Dubnové číslo letošních *Lidových novin*, jejichž šéfredaktor Ruml a redaktor Zeman jsou už několik týdnů ve vazbě, přineslo zprávu o setkání studentů pražské Akademie múzických umění i jiných vysokých škol. Pozvání političtí představitelé se samozřejmě nedostavili, ale diskuse se přesto nesla v duchu odporu a polemiky s nedávným výrokiem jednoho z pozvaných, Janem Fojtíkem, který prohlásil: Pravda slouží naší věci. Studenti oponovali: Naopak, naše věc musí sloužit pravdě! Řekl-li kdysi velký řecký filosof udiveným návštěvníkům, kteří jej našli, jak se hřeje u kamen, že i tam jsou bohové, můžeme tím spíše říci, že také na onom studentském mítingu se rozhodovalo o budoucnosti Evropy.

Nenecháme-li se svést společenským a politickým povrchem, nemůže nám uniknout, že těžkou krizí prochází nejen sovětská společnost a celá její poválečná mocenská sféra, ale také země západní části Evropy, ano, sama evropská civilizace a její tradice, její kulturní, mravní a duchovní podstata. Většina hlubších myslitelů v tom je ostatně zajedno, i když v detailech diagnózy jsou velké rozdíly a i když po stránce terapeutické panuje zmatek. Nebezpečným momentem pro nás, kteří žijeme na tzv. Východě Evropy (přestože se mnozí cítíme spíše Středoevropany), je spektakulární převaha prohlubujících se až katastrofálních krizových jevů, provázejících úpadek a dezintegraci technicko-ekonomických společenských struktur a nástrojů. Tyto vnější procesy nás ohrožují fyzicky a biologicky do té míry, že jsme nakloněni zapomínat na to, jak odvádějí naši pozornost od toho vskutku podstatného a rozhodujícího. Nejenom ty naše společnosti, které na půl století byly zbaveny možnosti svébytného rozhodování o vlastní budoucnosti a takměř svéprávnosti, ale celá Evropa prochází dnes dějinnou chvílí plasticity, kdy se rozhoduje nadlouho téměř všechno. Použijeme-li jako odrazíště velmi staré, leč jen zdánlivě pravdivé fráze o tom, jak je třeba nejprve žít, abychom mohli filosofovat, pak právě dnes je možno nahlédnout, jak pro nás platí přesný opak: *primum philosophari, deinde vivere*. Před námi se otvírá cesta do budoucnosti; jde jen o to, abychom si sami na ni nepoložili nepřekonatelné překážky, abychom si sami nezabouchli dveře do nové epochy. Nejde o nic méně než o nový život, nový způsob, nový styl života. A k evropským nejlepším tradicím náleží povědomí, že nový život nezbytně začíná jako změna myslí, změna smýšlení, totiž METANOIA.

Myšlenka, jejíž zajisté nikoliv do posledních důsledků domyšlené vyslovení zaznělo v dubnu v ústech pražských studentů, má staré a hluboké kořeny. Skutečnost, že se o ni studenti právě dnes opřeli, ačkoliv lze takřka s naprostou jistotou mít za to, že ji neslyšeli od svých učitelů, a dokonce ani od svých rodičů (až snad na zcela vzácné výjimky), svědčí alespoň s platností pro české kulturní a duchovní dějiny (necítím se kompetentní se vyslovit o situaci v jiných evropských zemích, to musíte posoudit sami, každý pro svou společnost) o něčem, jako je ponorná řeka, která i po dlouhé době znovu vyrazí na povrch. V našich národních dějinách našlo toto zvláštní, protože neřecké filosoféma velký společenský ohlas v době první a druhé reformace a obvykle bývá spojováno na prvním místě se jménem Husovým. Avšak i když je zřejmé ze způsobu, jak Hus s touto myšlenkou pracuje, že jde jen o důsledné domýšlení něčeho, co jeho posluchačům a čtenářům není cizí, ba není ani ničím novým, a i když lze předpokládat, že se tato myšlenka objevovala zejména v kázáních ještě dlouho před reformací (zatím historici tuto záležitost řádně neověřili, jen F. M. Bartoš uvádí doklady z devadesátých let 14. století), sám pramen, odkud myšlenka pochází, je zřejmý. Je to 3. a zejména 4. kapitola tzv. „třetího Ezdráše“, apokryfního textu, který nebyl původně psán řecky a o němž se můžeme právem domnívat, že se nechtěl

helénistickému myšlení přizpůsobovat. Mám za to, že formulace, jako že „je pravda nade vše větší a silnější“ (4,35), že „nade vším vítězí“ (3,12) a že „žije a vládne na věky věků“ (4,38), musí být pochopena jako výslovná polemika s řeckým pojetím, ba dokonce se samotným řeckým slovem, jež poukazovalo na závislost pravdy na tom, co jest, a na její odvozenost ze jsoucího. A takto polemicky chápal ony formulace také Hus a jeho předchůdci i následovatelé; a tak bychom mohli a měli přezkoumat celou onu dlouhou, ale dosud se dostatečně neprosadivší tradici, jejíž doložitelné začátky jsme našli u helénistických Židů, ale jejíž kořeny jsou ještě starší, totiž v prorocké tradici starého Izraele; ta potom byla nejprve církevními otci a pak stále důkladnějším studiem Vulgáty zprostředkována první reformaci, a dnes nám z ní nezůstalo jen dost cynicky vyznívající heslo na prezidentské vlajce, ale také pozoruhodný, byť dočasně do zapomenutí zatlačený myslitelský příspěvek k otázce pravdy, jek jej podali zejména někteří čeští autoři v době mezi válkami. Vedle J. B. Kozáka je třeba jmenovat především J. L. Hromádku a Emanuela Rádlu.

V čem spočívá závažnost a důsaznost myšlenky, že pravda je nade vše silnější a větší a že nade vším vítězí? Vynechám argumenty a budu stručný: má-li toto pojetí platit, musí být pravda pochopena jako něco jiného než jsoucno, byť jsoucno nejvyšší. Síla a velikost pravdy musí být jiného druhu, než je síla a velikost čehokoliv, co jest. Právě proto se k pravdě odvolávají ti, kdo jsou utlačováni a potlačováni tím, co jest. Co může být postaveno proti tomu, co jest, tak aby žádným jsoucím nemohlo být poraženo? Jen to, co „být má“. Jde vlastně o celé nové pojetí skutečnosti, o rozlišování mezi skutečností danou a skutečností „pravou“, která „má být“. Zatímco skutečnost daná je „před“ námi jako předmět, pravá skutečnost nás osobně a situačně oslovuje a požaduje od nás, abychom se stali obhájci a bojovníky za to, co „má být“. K tradici evropského „předmětného“ myšlení náleží o nic se neopírající předsudek, že skutečnost daná je jednoznačná, objektivní a určitá; doopravdy je však každá taková skutečnost mnohoznačná a má mnoho tváří. Teprve ve světle pravdy se ukáže, která z jejích podob je „ta pravá“. To má své důsledky pro chápání lidské situace, lidského postavení ve světě a v dějinách. Člověk nemá před sebou jen určitým způsobem rozloženou „objektivní skutečnost“, ale vždycky také nepředmětnou výzvu, zavazující jej k aktivitě jistého druhu, která je pro něho v dané situaci právě tím, co „být má“. Tak jako musí poznat předmětnou stránku své situace, musí porozumět i oné nepředmětné výzvě. V obojím směru jde o jeho aktivní přístup, přesněji o aktivní odpověď na situaci. To, co má udělat, protože to „má být“ uděláno, si nemůže svévolně vymýšlet, právě tak jako si nemůže vymýšlet danou skutečnost. Taková výzva má někdy velmi omezenou závaznost, zatímco jindy představuje výzvu pro celé společnosti, pro národy, civilizace, epochy. Někteří jedinci jsou pro takové výzvy vnímavější, anebo si snad každá výzva nejprve najde svého člověka a jeho prostřednictvím pak osloví ostatní. Americký historik Toynbee dokonce formuloval jakousi heuristickou zásadu přístupu k minulým dějům a situacím: abychom porozuměli, oč tenkrát šlo, musíme se tázat, před jakou výzvou byli lidé postaveni a jak potom na tuto výzvu odpověděli. Samozřejmě už samo zaslechnutí výzvy a její pochopení či nepochopení je kusem odpovědi, nemáme-li výzvu redukovat na jsoucno nebo ji ze jsoucího odvozovat. Žádná výzva nemůže být „předmětem“ nějakého ohledávání a zkoumání sama o sobě; pravda není předmětem, není jsoucnem. Není dokonce žádným jsoucnem ani ve formě iluze, neboť také iluze je jen jsoucno. A také každé správné pochopení je jsoucnem, takže i pro ně platí, že pravda je a zůstává větší a mocnější než každé její pochopení, i to nejsprávnější.

Po tomto spíše kategoriálním náčrtu se můžeme vrátit k otázce Evropy a její budoucnosti. Otázkou nyní je, co je „tím pravým“ pro naše národy, pro naše společnosti. Je nápadné, že poté, co

si naše národy vyzkoušely svou schopnost porozumět situaci a výzvě v ní promlouvající tak, že reagovaly každý zvlášť a roztroušeně v čase, dnes reagují v souhře a ve vzájemné závislosti na sobě. Není už sama tato skutečnost něčím, co naznačuje a napovídá, že tu je společná výzva pro nás všechny, a že tedy na ni musíme společně a ve vzájemné odpovědnosti za sebe odpovídat? Před výzvou stojí ovšem celá Evropa, a my jsme její součástí. Jaké jsou vztahy mezi výzvou, adresovanou nám zde, ve střední a východní Evropě, a mezi výzvou, před kterou jsou postaveny národy na západ od našich hranic? Vypadáme nepochybně jako chudí příbuzní, ve srovnání s lidmi na Západě většina z nás žije skromně, leckdo pod životním minimem a někteří dokonce vysloveně hladovějí. Ale jsme si vědomi nebezpečí, jemuž neušel Ezau? Domnívá se snad někdo opravdu, že pravou odpovědí na výzvu, která nám je dnes adresována v situaci, jež se po dlouhé době otevřela naší možné odpovědi, je napodobení způsobu života našich západních přátel? Není naší prvořadou povinností se pokusit na prvním místě uslyšet a rozšifrovat výzvu, která platí pro nás? Není dokonce součástí této výzvy něco jako předání poselství těm, kteří si žili a žijí lépe než my a kteří neprošli ořesy a zkušenostmi, které nás snad měly učinit vnímavějšími, než jsou oni?

To je otázka pro všechny a také pro mne. Nedovedu na ni odpovědět, neboť odpovědět musíme všichni a společně. Ale již tuto otázku si musíme nechat dojít, musíme ji vzít vážně. Tradiční evropské filosofie, která ovlivnila myšlení nás všech, nás znečitlivěla jak pro takovéto otázky, tak pro případné naslouchání a srozumívání nepředmětným výzvám. Moderní člověk může být charakterizován jako ten, kdo se vymanil z naslouchání a vůbec z připravenosti naslouchat a kdo si své výzvy, úkoly a povinnosti sám vymýšlel a dospěl až tak daleko, že ztratil jakoukoliv představu o možnosti, že platí nějaká výzva „ty máš“, a začal všechno převádět na otázku techniky a technologií. Ale kdo se odcizil svému „ty máš“, ten ztrácí své „já“, pro něž je nepředmětná, ale adresná, jmenovitá, osobní výzva konstitutivní. Bez oslovující výzvy pravdy není žádného lidského „já“, neboť ani to není „dáno“ jako nějaká objektivní skutečnost, ale je právě subjektem, tedy non-objektem.

Výzva, oslovující dnes všechny nás, kdo jsme prošli zkušenostmi, které námi nejednou otřásly, s otevřenou myslí a s připraveností porozumět, nejen odmítat a odvracet se, i výzva, před kterou dnes stojíme spolu se všemi Evropany, je předpokladem, základem i zdrojem naší možné odpovědnosti, kterou prokážeme jen tehdy, když tuto výzvu uslyšíme (anebo když si ji někým necháme vyložit), když jí řádně porozumíme a když se na ni s nejlepším vědomím i svědomím pokusíme odpovědět. Budoucnost Evropy, celého světa a všeho lidstva do jisté míry závisí také na nás, na naší odpovědnosti, na tom, jak budeme schopni odpovědět na výzvu, která je opravdu adresována nám, a to jak na výzvu adresovanou nám jako Středo- a Východoevropanům, tak jako Evropanům vůbec, a také jako příslušníkům lidského rodu. Evropský vliv na mimoevropské národy a společnosti byl často katastrofální, a Evropané tu musí převzít svou odpovědnost. Převzít odpovědnost však neznamená jen otevřeně přiznat, k čemu došlo, nýbrž především odpovědět na výzvu, ukazující, jak to pokud možno napravit. Věda a technika evropského původu pronikla do celého světa a neexistuje žádná cesta zpět. Lidstvo zatím nemůže a asi nikdy nebude moci žít bez vědy a bez techniky. Pozitivní výsledky, které věda a technika lidstvu přinesla, jsou však spjaty s negativními, nejednou tragickými a někdy, jak se zdá, i fatálními jevy. Věci nemohou být napravovány jen záplatováním ani jen kontrolováním nežádoucích následků. Je třeba pátrat po počátcích a zdrojích chyb, nejen po jednotlivých omylech. Celá evropská tradice musí být podrobena novým analýzám a důkladnému přezkoumání. Předpokladem úspěšnosti takového podniku je však ochota a připravenost naslouchat pravdě, v tomto případě také pravdě o Evropě a

o nás samotných. Nechat evropskou minulost za sebou a nepokoušet se ji vidět ve světle pravdy by znamenalo novou a možná už poslední neodpovědnost Evropanů a Evropy. Budoucnost Evropy záleží na tom, zda se Evropané dají bezvýhradně a celí do služeb pravdě a jejím výzvám. A jednou z podmínek je i nové, od dosud běžného odlišné chápání pravdy a jejího vztahu k nám a našeho k ní.